

روش شناسی ارابه‌ی درس انسان طبیعت معماری

با تأکید بر تأثیر شناخت محیط زیست در فرایند ارتقای بینش معمارانه

غلامحسین معماریان^۱، حیدر جهان بخش^۲ و فرزانه میرکاظمی^۳

چکیده

دروس معماری در سه گروه دانشی، توانشی و بینشی دسته بندی می شوند و انسان طبیعت معماری که در گروه دروس بینشی جا می‌گیرد، از جمله دروس پایه و تخصصی در آموزش معماری است که جهت دهی به توجهات دانشجو را ممکن می نماید. اما گوناگونی و بی سامانی روش‌های ارابه‌ی این درس که باید پیش درآمده مؤثر در فرایند تعمیق تفکرات و نظرات مخاطبین باشد نه تنها باعث کاهش نسبی نقش آن گردیده، بلکه سبب بی انگیزه شدن دانشجویان و بی توجهی به اهمیت این درس شده است. شیوه‌های جاری در ارابه انسان طبیعت معماری، اغلب نسبت به کلیات محتوایی و مورد هدف شرح درس فاصله زیادی و موجب کاهش تأثیرات آن در نگرش دانشجویان می شود. مقاله‌ی حاضر با بازشناسی این درس و تأکید بر اهمیت شناخت محیط زیست در آموزش معماری، به تأثیر ارابه مطلوب آن در فرایند ارتقای سطح بینش مخاطبین می پردازد. روند نگارش مقاله بر پایه‌ی بررسی کامل مشخصه‌های مبنایی درس و تحلیل مقایسه‌ای شیوه‌های تدریس آن، به روش پرسش نامه‌ای و آماری تکیه دارد. جامعه‌ی آماری این پژوهش شامل گروه مدرسان و دانشجویان از پنج دانشکده‌ی معماری است و در پی آن سایر روش‌های تدریس با شرح درس مصوب، مورد بررسی تطبیقی قرار گرفته و نتایج آن‌ها ارزیابی شده‌اند. نتیجه پژوهش تدوین چارچوبی از روش سامان مند در ارابه انسان طبیعت معماری است که انتظار می رود در شناخت روش فراگیر، مورد استفاده‌ی مدرسان قرار گیرد.

کلمات کلیدی: فرایند شناخت، بینش معمارانه، محیط زیست، آموزش معماری، روش شناسی

۱- مقدمه

دروس تعیین شده برای این دوره‌ی دانشگاهی به هر دو حوزه‌ی **نظر و عمل** پیوند دارد و این خود از ویژگی‌های پر اهمیت مباحث معماری است که آن را هرچه پیچیده تر و جذاب تر می‌نماید. به بیان دیگر، آموزش معماری در شکل کنونی، شامل سلسله دروسی می‌شود که هر کدام در یک انتظام مشخص و به ظاهر پیوسته، نقش تربیت، شکوفایی و رشد توانمندی دانشجویان این رشته را در دو حوزه‌ی دروس عملی و نظری به عهده دارند.

اما یکی از قدیمی‌ترین مشکلات و نارسایی‌های آموزش معماری، عدم ارتباط متقابل زنده بین دروس نظری و کار طراحی و همچنین چگونگی رابطه‌ی دوجانبه‌ی این دروس است. بدان معنا که دانشجو قادر نیست بین مطالب

دوره‌ی کارشناسی مهندسی معماری، دوره‌ای است حرفه‌ای که پرورش استعداد خلاقانه، انتقال دانش‌ها و مهارت‌های عمومی حرفه‌ی معماری و حصول کارایی عمومی در این رشته را هدف قرار می‌دهد. در راستای هدف فوق سعی شده است که در برنامه‌ریزی این دوره، حداکثر بهای ممکن به پروژه‌های طراحی معماری و دروس فنی و نظری پیرامون آن داده شود^۱.

مقاله در تاریخ ۸۷/۷/۳۰ دریافت و در تاریخ ۸۷/۱۰/۲۳ به تصویب نهایی رسید.

^۱ دانشیار، دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران
memarian@iust.ac.ir

^۲ دانشجوی دکتری، معماری دانشگاه علم و صنعت ایران و هیئت علمی دانشگاه پیام نور

^۳ کارشناس و پژوهشگر معماری

معماری - و نه رهاکردن غیر منطقی آن - برنامه‌ریزی دقیق و جامع آموزشی برای دستیابی به مقاصد مورد هدف، از طریق تبیین زمینه‌های اصلی بحث و تعیین جایگاه مباحث در فرایند معماری را ضروری می‌نماید.

۲- بخش اول: بازشناسی درس انسان طبیعت معماری

درس انسان طبیعت معماری از جمله دروس معدودی است که به دلیل وارداتی بودن نظام قبلی برنامه‌های دانشگاهی، پس از انقلاب اسلامی به بدنه‌ی نظام آموزشی افزوده گشته و از این حیث بررسی دلایل انجام همین تغییرات اندک در برنامه‌ی آموزشی رشته‌ی معماری راه‌گشا خواهد بود. اگرچه تغییرات بعد از انقلاب فرهنگی، اغلب با افزودن دروس غیرتخصصی به بدنه‌ی برنامه‌ی آموزش دانشگاهی صورت گرفت؛ اما نتیجه‌ی آن در رشته‌ی مهندسی معماری - که به ویژه برای مؤثرتر کردن این دوره هدف گذاری شد- اضافه نمودن دروس جهت‌دار بود. معرفی سه درس انسان طبیعت معماری، روستا و ترکیب به عنوان واحدهای مرکب^۱، در کنار تغییر مقطع رشته از کارشناسی به کارشناسی ارشد پیوسته- در برخی دانشکده‌ها- سبب تغییر در ماهیت این رشته نسبت به رشته‌های دیگر شد. سر فصل مصوب مقطع کارشناسی ارشد پیوسته‌ی رشته‌ی معماری که در سال ۱۳۶۲ و پس از انقلاب اسلامی و بازگشایی دانشگاه‌ها تدوین و ارائه شد، در برخی موارد دارای مشخصات انحصاری و از جمله طبقه‌بندی درس‌ها از عمومی تا تخصصی است.

در این سرفصل، محورهای اصلی دروس رشته، بر اساس سه حوزه‌ی ارزش‌ها، دانستنی‌ها و ترکیب نظام یافته‌اند که در آن میان، درس انسان طبیعت معماری از طریق تعدادی سخنرانی، سمینار و همچنین پژوهش دانشجویی مطرح می‌شود [۱]. تصویب و ابلاغ سرفصل دروس در سال ۱۳۶۲، به طور رسمی سرآغازی بر ارائه‌ی درس انسان طبیعت معماری در جریان آموزش معماری کشور بود. این درس به بیان متن برنامه، با هدف تعمیم مفهوم معماری به عرصه‌ی وسیع‌تر خلقت تدوین شده تا پایه‌گذار یک بینش الهی

پراکنده‌ای که در دروس متعدد ارائه می‌شوند با توقع مورد انتظار خود و دیگران از صحت و قوت عملکرد - به ویژه در کارگاه طراحی- پیوندی معنادار برقرار نماید و گویی هر درس برای خود داستان مستقلی است که با امتحان و نمره‌ای مجزا در کارنامه خاتمه می‌یابد. اگرچه ارائه‌ی شرح درس برای دروس مختلف از سوی متولیان برنامه ریزی این رشته، یکی از تلاش‌های مؤثر در شفاف سازی مفاد و محتوای دروس به حساب می‌آید، اما به واقع باید در این اقدام مهم و اساسی دو نکته را برای تضمین پویایی درس در نظر داشت:

۱- روش‌های گوناگون ارائه‌ی درس که متأثر از عوامل مختلف است.

۲- تغییر و تحولات سطحی و گاهی بنیادین در نظریه‌پردازی‌ها و مصادیق معماری در طول زمان.

اهداف، دیدگاه‌های حاکم و زمینه‌های مورد بحث، توجهات و تذکرات کلی (توصیه‌ها)، تعداد واحد درس اعم از عملی و نظری و تعداد ساعت آن از مهم‌ترین موارد یاد شده در شرح درس می‌باشد. در سرفصل دروس، دسته‌بندی‌هایی نیز وجود دارد که در آن ارائه دروس پایه در ترم‌های آغازین تحصیل و با هدف آماده سازی بستر مناسب برای مواجه ساختن دانشجو با دروس تخصصی مطرح می‌گردند. انسان طبیعت معماری از جمله دروسی است که وجود آن همواره در برنامه‌های مختلف و سرفصل‌های مصوب مورد توجه بوده و از اهداف آن پیوند سه گستره‌ی موضوعی یا به عبارتی سه حوزه مفهومی انسان، طبیعت و معماری است. نظری- عملی بودن این درس یکی از خصوصیات است که موجب می‌شود طیف وسیعی از مقولات نظری- اعتقادی پایه در مباحث این درس هویدا گشته و در جذابیت و نقش آن مؤثر واقع شود. اگرچه برای ایجاد نگاه معنی‌یاب در دانشجویان می‌توان پس از بیان مباحث نظری پایه، به نقد و تحلیل مصادیق مختلف در طبیعت و آثار معماری پرداخت، اما وضعیت حاضر نشانگر نوعی رها شدن مباحث و یا ابهام و سردرگمی نسبت به آن‌ها است. حال آن که شناخت کامل ویژگی‌ها و جایگاه درس انسان طبیعت

اهداف آموزشی درس ایجاد کند؛ اما به واقع شتاب‌زدگی در ادغام شرح دو درس برنامه‌ی سال ۱۳۶۲، جایگاه آن را سست‌تر نمود [۲].

۳- شناخت جایگاه درس انسان طبیعت معماری در وضعیت کنونی

۳-۱- نگاهی به شرح درس (دوره‌ی کارشناسی)

با تصویب شورای عالی برنامه‌ریزی وزارت علوم در سال ۱۳۷۸، آموزش معماری در دانشگاه‌ها عملاً وارد مرحله‌ی تازه‌ای شد و از مقطع کارشناسی‌ارشد پیوسته به دوره‌ی کارشناسی تبدیل گردید. تعداد کل واحدهای این دوره، شامل ۱۴۰ واحد درسی و با ساختاری متشکل از ۲۰ واحد دروس عمومی، ۲۹ واحد دروس پایه، ۶۰ واحد دروس اصلی، ۲۷ واحد دروس تخصصی و ۴ واحد دروس اختیاری تعیین شده است. در این ساختار نیز، همچون گذشته می‌توان درس انسان طبیعت معماری را با در نظر گرفتن نیاز به امکانات کارگاهی و لزوم برقراری ارتباط نزدیک مدرس با فرد دانشجوین نظری- عملی برشمرد. اما این درس تنها دو واحد از دروس پایه را به خود اختصاص داده و زمان در نظر گرفته شده برای ارایه‌ی آن، جمعاً برابر ۵۱ ساعت - شامل ۱۷ ساعت نظری و ۳۴ ساعت عملی- است.

نسبت به جهان طبیعت در مقیاس ذره و کلان باشد. امر فوق از راه مذاقه در مفاهیم نظم و معنا و ارتباط بین نظام اعتقادی و عمل طراحی صورت می‌گیرد و انتظار می‌رود این موضوعات بتوانند درک مفهوم اصولی از محیط زیست انسان و الزام‌های مختلف طراحی در آن محیط را ایجاد کنند [۱].

بر این مبنا، انسان طبیعت معماری، در دو نیم‌سال متوالی و در قالب دو درس ۳ واحدی نظری- عملی تدوین گشته و از نظر زمانی ۷۲ ساعت در هر نیم‌سال- جمعاً ۱۴۴ ساعت- را شامل می‌گردد. درس اول به، مطالعه‌ی طبیعت و انسان می‌پردازد و درس دوم نیز طراحی فضای زیست، معماری و ویژگی‌های انسانی آن و توانایی‌های انسان در این مهم را به ویژه از ابعاد اعتقاد اسلامی دنبال می‌نماید. چند سال بعد و پس از بازنگری مجدد در دروس دانشگاهی- به خصوص با هدف کاهش واحدهای درسی- تعداد واحد درس انسان طبیعت معماری، در دو نیم‌سال جمعاً به ۵ واحد تقلیل یافته و در نهایت بر اساس سرفصل جدید دروس کارشناسی ارشد رشته‌ی معماری که در سال ۱۳۷۵ ابلاغ شد^۲؛ به تک درس نظری- عملی ۴ واحدی با زمان ۹۰ ساعت در یک نیم‌سال اکتفا شد. اگرچه در این وضعیت به نظر می‌رسید که ارایه‌ی درس انسان طبیعت معماری در یک نیم‌سال، به انسجام آن بیفزاید و شرایط نسبتاً مناسب‌تری را برای مدرسین و البته دانشجوین در درک موضوعات و نیل به

جدول ۱ بررسی روند تغییرات در شرح درس از سال ۱۳۶۲ تاکنون

عنوان درس	مقطع تحصیلی	سال	تعداد واحد	ساعات نظری	ساعات عملی	ساعات تدریس	دروس پیش نیاز
انسان طبیعت معماری (۱)	کارشناسی ارشد پیوسته	۱۳۶۲	۳	۳۶	۳۶	۷۲	—
انسان طبیعت معماری (۲)	کارشناسی ارشد پیوسته	۱۳۶۲	۳	۳۶	۳۶	۷۲	انسان طبیعت معماری (۱)
انسان طبیعت معماری	کارشناسی ارشد پیوسته	۱۳۷۵	۴	۵۴	۳۶	۹۰	هم نیاز با ترکیب (۲) در ترم دوم یا سوم حتی الامکان قبل از ترم سوم ارایه نشود
انسان طبیعت معماری	کارشناسی	۱۳۷۸	۲	۱۷	۳۴	۵۱	مقدمات طراحی معماری (۱)

جدول ۲ بررسی تطبیقی اهداف، موضوعات و روش‌ها در شرح درس از سال ۱۳۶۲ تاکنون

عنوان درس	مقطع تحصیلی	چارچوب کلی بر اساس شرح درس
انسان طبیعت معماری (۱)	کارشناسی ارشد پیوسته ۱۳۶۲	هدف ۱- تعمیم مفهوم و مصادیق معماری به خلقت و پدیده‌های آن ۲- نگاه به عالم طبیعت، معماری یکپارچه منظم و هماهنگ با دیدگاه الهی و در جهت تعالی دانشجو ۳- ایجاد رابطه‌ی نزدیک و پیوند میان نظام اعتقادی و حرف ۴- آرایه مدخل مناسب برای مباحث دروس نظری و عملی رشته
		موضوع الف- انتظام فضای کیهانی و سابقه‌ی تفکر انسان در باره‌ی آن ب- جمادات و مواد شبه خاک، کاربرد آن‌ها در زندگی و معماری ج- نباتات ز- حیوانات ها- انسان و- معماران طبیعت
		روش ۱- انتقال مفهوم برهان نظم ۲- حفظ ارتباط با دروس دیگر ۳- اخذ دیدگاه کلی حاکم بر درس از مبانی اعتقادی اسلام ۴- سیر از محسوس به معقول و از مصادق به مفهوم ۵- نمایش مصادیق به صورت زنده (اسلاید، فیلم و...) ۶- مباحث به صورت سمینار و گردش علمی ۷- انجام تحقیق دانشجویی در زمینه‌های موضوعی
انسان طبیعت معماری (۲)	کارشناسی ارشد پیوسته ۱۳۶۲	هدف الف- آشنایی با مقوله معماری یا طراحی فضای زیست در چارچوب نظام اعتقادی اسلامی ب- درک جامعیت مقوله‌ی طراحی فضای زیست ج- آرایه مدخل و شروع مناسب برای دیگر دروس رشته د- متوجه نمودن دانشجویان به تمام زمینه‌های مطرح در فضای زیست در بدو دوره
		موضوع الف- مقدمه: یادآوری مباحث درس قبل، خلاقیت انسان و مصادیق ارزشمند بهره‌گیری او از معماری طبیعت، بحثی در فضای زندگی، معماری از احتیاج تا تفنن ب- طبیعت و طراحی فضای زیست: تقلید، استنتاج یا تقابل معماری و فضای زندگی از ظاهر و باطن طبیعت، عوامل محیطی - طبیعی تأثیر و تأثر آن‌ها، انطباق فضای زیست با عوامل و امکانات محیط طبیعی مثل باد- باران و... ج- طراحی فضای زیست و انسانیت انسان: معماری و حریم، اقتصاد، سیاست، سنت، اعتقاد و فطرت د- جمع‌بندی مطالب دو نیم‌سال و بیان فواید آن برای روشنی راه دانشجو به سمت کمال و... روش ۱- ایجاد زمینه مناسب برای فهم دروس دیگر (تفهیم اتصال و ارتباط) ۲- اخذ دیدگاه کلی حاکم بر درس از مبانی اعتقادی اسلام ۳- نمایش مصادیق به صورت زنده (اسلاید، فیلم و...) ۴- مباحث به صورت سمینار و گردش علمی ۵- انجام تحقیق دانشجویی در زمینه‌های موضوعی همه‌نگی سمینارها توسط مدرس یا شورای مدرسین و با توجه به پیوستگی مباحث و حفظ اتصال آن با انسان طبیعت معماری ۱
		هدف ۱- درک جامعیت مقوله طراحی فضای زیست و تأثیرپذیری آن از عوامل طبیعی و انسانی ۲- آشنایی با مقوله معماری یا طراحی فضای زیست و ارتباط آن با نظم و قانون‌مندی‌های حاکم بر طبیعت (از دیدگاه مبانی اعتقادی اسلامی) ۳- آرایه مدخل و شروع مناسب برای مباحث دروس نظری و عملی رشته
انسان طبیعت معماری	کارشناسی ارشد پیوسته ۱۳۷۵	موضوع ۱- خلاقیت انسان در بهره‌گیری از معماری طبیعت (با تأکید بر فطرت انسانی) ۲- ابعاد و عوامل متشکله دنیای ذره و کلان مانند: نظم، زمان، مکان و... و ارتباط آن‌ها با معماری ۳- چگونگی تقلید، استنتاج یا تقابل معماری انسان از ظاهر و باطن طبیعت و قانون‌مندی‌های حاکم بر پدیده‌ها ۴- نیروها، عوامل و امکانات محیط طبیعی و تأثیر آن‌ها در ارتباط با شکل‌گیری معماری انسان ۵- شکل‌گیری و تنوع آثار معماری تحت تأثیر عوامل انسانی
		روش ۱- حفظ و تفهیم ارتباط و اتصال با دروس دیگر ۲- نمایش مصادیق به صورت اسلاید، فیلم و مانند آن‌ها ۳- انجام تحقیق دانشجویی در زمینه‌های موضوعی ۴- بهره‌جویی از سمینار و گردش‌های علمی ۵- سیر از محسوس به معقول و از مصادق به مفهوم در آرایه
		هدف - حساس شدن نسبت به محیط و یافتن نگاه معنی‌یاب به پدیده‌ها - آشنایی با اصلی‌ترین مبانی پیدایش صور موجود در محیط اعم از صور طبیعی و ساخته‌ی دست انسان و نیز نظم و معنای دقیقی که در پس آن صور موجود است.
انسان طبیعت معماری	کارشناسی ۱۳۷۸	موضوع - انتظام فضای کیهانی، نظم هندسی حاکم بر جمادات، نظم حاکم بر شکل و رشد گیاهان، نظم حاکم بر شکل‌گیری، رشد، حیات و حرکت جانوران، معماری جانوران - هندسه و تناسبات بدن انسان و مقیاس انسانی - طراحی معماری و عوامل طبیعی (همزیستی معماری با عوامل و امکانات محیط طبیعی) - طراحی معماری و عوامل انسانی (تأثیرپذیری معماری از عوامل اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و نیز فطرت انسانی)
		روش ۱- دیدگاه حاکم بر این درس، مبتنی بر مبانی اعتقادی اسلامی ۲- مباحث همراه مشاهده‌ی مصادیق عینی، اسلاید، فیلم و... ۳- مشاهده و یادداشت برداری تصویری از پدیده‌های محیطی و گزارش تحلیلی چگونگی و حکمت شکل‌گیری آن‌ها، روش حاکم بر تمرین‌های دانشجویان

۲-۳ شناسایی دروس قبلی، دروس همراه و دروس بعدی درس انسان طبیعت معماری

در آخرین سرفصل مصوب برای دوره‌ی کارشناسی معماری، تنها از درس مقدمات طراحی معماری ۱ به عنوان پیش نیاز درس انسان طبیعت معماری یاد شده است. لذا دانشجویان پس از گذراندن حداقل دو درس از دروس هندسه کاربردی، کارگاه مصالح ساختمان و درک و بیان محیط و در نهایت مقدمات طراحی معماری ۱ می‌توانند این درس را انتخاب نمایند. هدف از درس مقدمات طراحی ۱، آشنایی دانشجویان با عرصه‌های مختلف و مؤلفه‌های مؤثر در طراحی معماری، به صورتی مجزا و تجربه‌ی یکایک این عوامل، تقویت قدرت تجسم، تخیل و تعقل دانشجو و نیز آشنایی با عناصر کالبدی تشکیل دهنده ی بنا است. مقدمات طراحی معماری ۱ به عنوان یکی از دروس پایه در ترم‌های اولیه‌ی مقطع کارشناسی معماری ارایه می‌گردد و پیش از درس انسان طبیعت معماری - یعنی تنها درس مبتنی بر مبانی نظری در دروس پایه- پیشنهاد علمی و عملی دانشجویان است.

دروسی همچون مقدمات طراحی معماری ۲، هندسه‌ی مناظر و مرایا، نقشه‌برداری و یا ایستایی نیز از جمله دروس همراه انسان طبیعت معماری می‌باشند و پس از آن دانشجویان وارد دروس اصلی دوره و به ویژه طرح معماری می‌شوند. مهم‌ترین نکته‌ی قابل تأمل در تسلسل فوق و در برنامه‌ی کلی دروس معماری آن است که درس انسان طبیعت معماری خود پیش نیاز هیچ درس دیگری نبوده و همین امر مشکلاتی را نیز سبب گردیده است [۳]. با این که نظام آموزش معماری، واحدی است و در برنامه‌ها گاهی مرحله‌بندی اجباری برای ادامه‌ی واحدها وجود ندارد، ولی دانشکده‌های معماری گرایش به این دارند که واحدهای درسی را در نیم‌سال‌های پی در پی، سازمان دهند و تقریباً تمام دانشجویان ترجیح می‌دهند که همان مراحل را طی کنند [۱]. درس انسان طبیعت معماری در روند برنامه‌ی دانشکده‌ها - به ویژه در سال‌های اخیر- جزو دروس ترم‌های اول جای گرفته و دانشجویان نیز اغلب تسلسل

اخذ آن را رعایت می‌کنند. اما همان گونه که اشاره گردید، این درس در برنامه‌ی کلی دروس معماری پیش نیاز هیچ درس دیگری نبوده و در برخی موارد توسط دانشجویان حتی در سال‌های آخر تحصیل انتخاب می‌شود.

۳-۳ مروری بر کلیات محتوایی و اهداف ضمنی درس انسان طبیعت معماری در برنامه‌ی کارشناسی

شناخت کامل‌تر اهداف و جایگاه درس انسان طبیعت معماری و تطبیق آن با تعریف و به ویژه اهداف دوره‌ی کارشناسی معماری، با مروری بر مشخصات این درس دست یافتنی است و بررسی عمیق‌تر کلیات محتوایی و اهداف آن نیز، امکان پذیر به نظر می‌رسد.

تعریف و هدف: کارشناسی مهندسی معماری دوره‌ای است:

- ✓ حرفه‌ای با هدف پرورش استعداد خلاقانه، انتقال دانش‌ها و مهارت‌های عمومی حرفه‌ی معماری و حصول کارایی عمومی در آن.
- ✓ در برنامه‌ریزی این دوره حداکثر بهای ممکن به پروژه‌های طراحی معماری و دروس فنی و نظری پیرامون آن داده شده است.

نکات مهم:

- ۱- سطح کارشناسی به تربیت معمارانی با کارایی عمومی حرفه‌ای اختصاص دارد.
- ۲- برای جبران عدم آمادگی پذیرفته شدگان دوره که ناشی از نارسایی آموزش‌های هنری و فنی پیش از دانشگاه و ساز و کارهای گزینش سراسری دانشجو است و عملاً باعث تقلیل بازدهی آموزش می‌شود؛ یک دوره‌ی نیم ساله پیش‌بینی می‌گردد. (پیش‌سازمان دهنده و عامل تسهیل کننده در فرایند یادگیری معنی دار)
- ۳- تقویت تخیل، تجسم فضایی، مهارت‌های بیانی و پی‌ریزی و تقویت قدرت خلاقیت و اعتماد به نفس و

فهم محیط با نگاهی آیه بین و معنا یاب، محورهای اصلی دوره‌ی مقدماتی رشته است.

در یک نگاه کلی، سرفصل دوره‌ی کارشناسی هم در بیان علت غایی و هدف اصلی درس و هم در زمینه‌ی موضوعات قابل مطالعه نارسایی‌های بیشتری را به نسبت سرفصل کارشناسی ارشد دارد [۳]. در حالی که با توجه به مقطع اراییه‌ی درس-که در بهترین حالت نیم‌سال سوم تحصیل دانشجوی معماری پیشنهاد گردیده- ایجاب می‌نماید تا هدف درس و ارتباط منطقی آن با معماری از وضوح بیشتری برخوردار باشد. عدم توجه به نقش کلیدی درس- که به نوعی بدان عنوان جامع المقدمات دروس نظری و عملی معماری را می‌بخشند- از دیگر کمبودهای سرفصل کارشناسی است.

ساختار پذیرفته‌ی آموزش معماری که مقطع کارشناسی نیز به آن وفادار مانده، به دروسی با زمینه‌های نظری احتیاج دارد تا در ضمن آن به تخصص‌هایی که در قالب واحدهای درسی در این نظام از هم تفکیک شده‌اند، ربطی منطقی دهد. در آن میان درس انسان طبیعت معماری به دلیل فراگیری و شمولیتی که در عنوان منطقی خود دارد، می‌تواند هم آغازی مناسب برای ایجاد یک افق کلی از برنامه‌ی رشته‌ی معماری در ذهن دانشجو باشد و هم از ابتدا به لزوم جستجوی ارتباط منطقی بین دروس تفکیکی صحنه گذارد [۲].

درک جامعیت مقوله‌ی طراحی محیط زیست و تأثیرپذیری آن در مجموعه عوامل طبیعی و انسانی که از اهداف مهم دوره‌ی کارشناسی ارشد می‌باشد، در آخرین فرازهای معرفی زمینه‌های مورد چالش در شرح درس کارشناسی مقام یافته است. همچنین در شرح درس دوره‌ی کارشناسی ارشد توجه به مصادیق طبیعی و نظم و قانون‌مندی‌های حاکم بر آن‌ها در رابطه بیشتری با مقوله‌ی معماری یا طراحی فضای زیست به عنوان دومین هدف قرار می‌گیرد که این رابطه در شرح درس کارشناسی به صورت بسیار کم رنگی قابل مشاهده است. در شرح درس کارشناسی ارشد تأکید بر جنبه‌های معمارانه تا حدی قوی تر است و مثلث

انسان طبیعت و معماری با وضوح بیشتری به ترسیم در می‌آید.

۴-۳ مقایسه و جمع بندی

به دلیل انعطاف‌پذیری رشته معماری از یک سو و ارتباط منطقی‌تر و هم‌سنخی قابل مشاهده بین عنوان این درس و خود رشته، هرچند حد پذیرش و استقبال از درس در مدارس مختلف متفاوت است، اما با مشاهده‌ی تجدید نظرهای مکرر در تعداد، واحد و ساعت درس، این واقعیت روشن تر می‌گردد که خود متولیان امر نیز احتمالاً در تشخیص دقیق جایگاه درس انسان طبیعت معماری در تردید بوده‌اند^۴. چرا که در روند کاهش تعداد دروس و واحدهای رشته‌ی معماری که در سه مرحله صورت گرفت، هر بار درس انسان طبیعت معماری مورد تجدید نظر واقع شده و این تجدید نظرها از کاهش یافتن به یک درس تا کاهش واحدی و زمان آن و تغییراتی در سهم عملی و نظری قابل مشاهده است [۲]. در حالی که علی‌رغم کاهش زمان اختصاص یافته برای تحقق اهداف و نیز تبیین موضوعات عنوان شده در شرح درس نسبت به دوره‌ی کارشناسی ارشد، اهداف و موضوعات در نظر گرفته شده کماکان به گستردگی موضوعات شرح درس ارشد هستند.

۴-۲ بخش دوم: تحلیل و ارزیابی

۴-۱-۱ تحلیلی بر مشخصه‌های اصلی و مبنایی درس

شناخت کامل مشخصات بنیادین هر درس، از مهم‌ترین ضروریات درک مبنایی هویتی آن است. در این بخش تلاش می‌شود تا بر مبنای هدف یادشده، در مورد مشخصه‌های اصلی درس انسان طبیعت معماری با برداشت جامع و فراگیر از تمام شرح درس‌های ابلاغی، به شناخت تحلیلی آن دست یافت. جدول شماره ۳ بدین منظور تهیه و تنظیم گردیده است.

جدول ۳ تحلیل مشخصه‌های اصلی در شرح درس‌ها

جمع بندی تطبیقی تکرار هدف	۱۳۷۸	۱۳۷۵	۱۳۶۲		زمینه	الف- اهداف
			(۲)	(۱)		
۲	●	-	-	●	طبیعت، محیط، طبیعت و معماری	نگاه معنی‌یاب به پدیده‌ها و نظم آن‌ها، تعمیم مفاهیم معماری به خلقت
۴	●	●	●	●	معماری و اعتقادات، نگاه اعتقادی به معماری و طبیعت	دیدگاه اعتقادی و حرفه‌ی معماری و طراحی فضای زیست در چارچوب نظام اعتقاد اسلامی
۲	-	●	●	-	فضای زیست، عوامل معماری	درک جامعیت طراحی فضای زیست
۳	-	●	●	●	دروس نظری، تحقیق و چشم انداز	شروع مناسب برای مباحث نظری و تحقیق
	۲	۳	۳	۳		جمع بندی تطبیقی تعداد هدف
جمع بندی تطبیقی تکرار موضوع	۱۳۷۸	۱۳۷۵	۱۳۶۲		زمینه	ب- موضوع
			(۲)	(۱)		
۳	●	●	-	●	طبیعت	طبیعت و انتظام آن
۲	-	●	●	-	انسان و طبیعت	خلاقیت، تقلید و استنتاج انسان از پدیده‌های طبیعی (از احتیاج تا تفنن)
۳	●	●	●	-	طبیعت و معماری	طبیعت و طراحی فضای زیست، عوامل معماری و امکانات محیط
۲	●	●	-	-	انسان و معماری	شکل‌گیری و تنوع آثار معماری، متأثر از عوامل انسانی
۱	-	-	●	-	هدایت و کمال دانشجو	جمع بندی و بیان فواید مطالب برای کمال دانشجو
	۳	۴	۳	۱		جمع بندی تطبیقی تعداد موضوع
جمع بندی تطبیقی تکرار روش	۱۳۷۸	۱۳۷۵	۱۳۶۲		زمینه	ج- روش
			(۲)	(۱)		
۳	●	●	-	●	بیان فلسفی موضوعات	سیر از محسوس به معقول و از مصداق به مفهوم (برهان نظم)
۳	-	●	●	●	مدرس و برنامه ریزی آموزشی	حفظ ارتباط با دروس دیگر
۳	●	-	●	●	نگرش دینی، اعتقادی	اخذ دیدگاه کلی حاکم بر درس از مبانی اعتقادی اسلام
۴	●	●	●	●	امکانات و تجهیزات ضروری	نمایش مصداق به صورت اسلاید، فیلم و...
۳	-	●	●	●	مدرس و برنامه ریزی پژوهشی	سمینار و گردش علمی
۴	●	●	●	●	دانشجو و توجه آن	تحقیق دانشجویی و تحلیل حکیمانه
	۴	۵	۵	۶		جمع بندی تطبیقی تعداد روش

اهداف پایه: مهم‌ترین اهدافی که در تمامی شرح‌درس‌ها
مقام یافته شامل دو محور زیر می‌باشد؛

الف- تأکید بر نگاه اعتقادی به حرفه و بیان موضوعات
مربوط به طراحی فضای زیست و معماری از دیدگاه اعتقاد
اسلامی

ب- آغاز مباحث نظری و تحقیق به واسطه‌ی وجود
این درس، نگرش فراگیر و درک جامعیت مقوله‌ی طراحی
فضای زیست، که در پی یافتن نگاه معنی‌یاب به پدیده‌ها
مطرح شده

موضوعات اصلی: نیل به اهداف درس از راه دقت و
تفحص در معماری پدیده‌های طبیعی، ممارست در ابعاد
وجودی انسان و جستجوی حکمت شکل‌گیری پدیده‌ها
پیگیری گشته و سابقه‌ی تفکر انسان در باره‌ی طبیعت و
انتظام آن و انطباق فضای زیست با امکانات محیط طبیعی
در طراحی و ایجاد معماری انسانی، اصلی‌ترین موضوع آن
است.

همچنین خلاقیت، تقلید و بهره‌گیری انسان از معماری
طبیعت با تأکید بر فطرت و چگونگی فرایند نیاز تا تفنن او
که دلیل شکل‌گیری متنوع آثار معماری انسانی است؛ جزو
دیگر موضوعات مهم در این درس می‌باشد. به طور کلی
انتظار آن است که موضوعات درس بتوانند؛ درک مفهوم
اصولی از محیط زیست انسان و الزام‌های مختلف طراحی در
آن را ایجاد کنند.

روش‌های توصیه شده: روش‌های توصیه شده در شرح
درس‌ها، بیش‌تر متوجه ضرورت نمایش اسلاید و فیلم و نیز
انجام تحقیق دانشجویی و تلاش در تحلیل حکیمانه‌ی
پدیده‌ها در تمرین‌هاست. چرا که بستری برای همراهی
مخاطبین در سیر از محسوس به معقول و مصداق به مفهوم
خواهد بود. در بخش روش‌ها همچنین بر حفظ ارتباط
محتوایی درس با دیگر دروس رشته، پیگیری مباحث با
سمنارها و گردش‌های علمی و از همه مهم‌تر اخذ دیدگاه
کلی از مبانی اعتقادی اسلام در موضوعات، تأکید شده
است.

چند نکته: درس انسان، طبیعت، معماری در تناسب با
حال و هوای انقلاب اسلامی و به عنوان درسی جهت‌دار -
همچون دروس مبانی نظری و حکمت هنر اسلامی- به
مجموعه واحدهای متداول رشته‌ی معماری افزوده گردید.
از این‌رو درس مذکور نسبت به دیگر دروس رشته یک
استثناء به حساب می‌آید [۴]. بدین سبب و با توجه به
پیچیدگی و گستردگی مباحث آن، شرح درس بر ضرورت
مشورت و استفاده از صاحب‌نظران، برنامه‌ریزی در
محدوده‌ی زمانی درس و در نظر گرفتن توام کل بخش‌های
هدف، موضوع و روش توسط مدرسان تأکید دارد.

۴-۲ نوع برداشتها و روش‌ها

با این که برنامه‌ی آموزش معماری در سراسر کشور یکی
است، ولی برداشتها و تفسیرهای گوناگون از آن و نیز
شیوه‌های متفاوت اجرای برنامه، دانشکده‌های مختلف را از
یکدیگر متمایز می‌کند. البته این تفاوت‌ها تا حدی که
موجد تنوع است، مثبت ارزیابی می‌شود؛ ولی برداشت و
تفسیر درست اهداف برنامه نیز گامی اساسی در جهت
همکاری و هماهنگی است. ایجاد چنین هماهنگی نیازمند
گفت‌وگو و ارتباط میان گروه برنامه‌ریزی و مدارس مجری و
همچنین بین مدارس با یکدیگر است [۱]. درمورد درس
انسان، طبیعت، معماری نیز دلایل گوناگونی در تنوع
برداشت‌ها وجود دارد که در ادامه به مهم‌ترین آن‌ها اشاره
می‌شود.

تنوع اهداف خاص مستتر در درس: همان‌گونه که اشاره
شد؛ پیچیدگی و گستردگی مباحث درس و حتی نام آن که
از بار معنایی ویژه و فوق‌العاده‌ای برخوردار است، می‌تواند
یکی از علل تنوع در برداشتها به حساب آید. البته فضای
حاکم بر شرح درس متأثر از تنوع اهداف - که همه‌ی آن‌ها
به نوعی خاص هستند- و در برخی موارد، هم سنخ نبودن
اهداف با موضوعات، بر این مسأله افزون گشته و بر جایگاه
آن نیز اثرگذار است. بنابراین می‌توان سهمی از دلایل
تفاوت و تنوع را در شیوه‌ی نگارش و تدوین سرفصل
دانست.

برداشت‌های متنوع از محتوای درس: ارزش دادن به جنبه‌های خلاقه و فردی در روند آموزش معماری به همان اندازه که در هدایت پروژه‌های طراحی دانشجویان معنا می‌یابد، موجب می‌گردد تا مدرسان انسان، طبیعت، معماری به اقتضای امکان، توان و پیش داشته‌های خود و بر اساس تلقی فردی، سرفصل شخصی خود را برای آن تبیین نمایند و این تلقی فردی، منشأ اصلی تنوع و تفاوت بین رویکردهای موجود به این درس است [۲]. همین ویژگی، منشأ برداشت‌های متنوع از **هدف و موضوع** درس نیز می‌گردد. علاوه بر این با دقت در سرفصل‌ها، می‌توان دریافت که بسیاری از اهداف درس در تدوین موضوع و روش آن مجدداً بیان شده و بر بار محتوایی - و البته ابهام در برداشت‌ها - افزوده است [۲].

تنوع موجود در روش‌های آرایه‌ی درس: هر مدرس، در آرایه‌ی درس انسان طبیعت معماری، رویکردی متناسب با دروسی که در آن مهارت یافته یا به دلیلی بدان تعلق خاطر دارد در درس انسان طبیعت معماری، منعکس می‌سازد [۲]. در این نوع نگاه، به لحاظ سایه اندازی دروسی خارج از حوزه‌ی تعریف شده‌ی سرفصل بر درس، مدرس نیازمند زمینه چینی برای پذیرش از طرف دانشجویست و چون سرفصل گنجایش این مقدمات را علاوه بر مفاد خود ندارد، مدرس لاجرم و در مقابل به حذف بخش‌ها یا اهدافی از سرفصل موجود مبادرت می‌ورزد. به عنوان نمونه؛ مدرسانی که به تدریس دروس پایه‌ی معماری در همسایگی درس انسان طبیعت معماری، اشتغال دارند، درس را محمل القای نکات نظری دروس هم تراز یا ترکیب و امثال آن می‌دانند و تصور می‌کنند که تأکید بر مباحث شرح درس گاهی حالت دست و پاگیر را موجب می‌شود [۳].

البته در برنامه‌ی کارشناسی ارشد، تلقی دیگری نیز در آرایه‌ی این درس وجود داشته که بر اساس آن، سه درس انسان، طبیعت، معماری، مبانی نظری معماری و حکمت هنر اسلامی از یک درسی که در سه مقطع مختلف موجب بلوغ دانشجوی می‌شوند، نشأت می‌گیرند. به این دلیل که سه درس یاد شده به عنوان تنها دروس نظری جهت‌دار و واجد

قابلیت معنادهی به دوره‌ی آموزش معماری معرفی می‌شوند و دانشجو نیز با قرارگیری در سه تراز مختلف نسبت به فهم خود از معماری، ارتباط سه‌گانه‌ی متفاوتی را در مواجهه با درس انسان، طبیعت، معماری، برقرار می‌سازد. با این تفاوت که در مقطع اول - درس انسان، طبیعت، معماری - تکیه بر **طبیعت**، در مقطع دوم - درس مبانی نظری معماری - تکیه بر **معماری** و در مقطع سوم - در درس حکمت هنر اسلامی - تکیه بر **انسان** مورد توجه بیش‌تری قرار می‌گیرد. بنابراین رویکرد، در درس انسان، طبیعت، معماری، که طبیعت مورد توجه و تأکید قرار می‌گیرد، درک رابطه‌ی سه‌گانه‌ی این سه مقوله کم رنگ و در عمل حذف می‌گردد. از طرفی، تبدیل درس انسان، طبیعت، معماری، به پیش نیازی برای دروس مبانی نظری معماری و پس از آن حکمت هنر اسلامی، موجب لزوم زمینه‌سازی‌هایی برای مباحثی می‌گردد که شاید در شرح درس بدان صراحت و اهمیت مورد عنایت واقع نگردیده است. توجه به جنبه‌های حکمتی البته در سه بلوغ معمارانه‌ی مختلف و ایجاد نگاهی معنی‌یاب و هدف‌دار در حوزه‌ی اندیشه‌ی دینی از ویژگی‌های این رویکرد است. به هر حال، حد پذیرش و استقبال از درس انسان، طبیعت، معماری، در مدارس مختلف متفاوت است. به عنوان مثال در دانشکده‌ی هنرهای زیبا چند ترم از آرایه‌ی درس صرف نظر گردید، در حالی که در دانشکده‌ی معماری شهید بهشتی وضعیت به گونه‌ی دیگری بود و به درس اهمیت بیشتری داده شده است [۲]. به همین دلایل، در بخش بعدی به بررسی رویکردهای موجود در چند دانشکده پرداخته شده است.

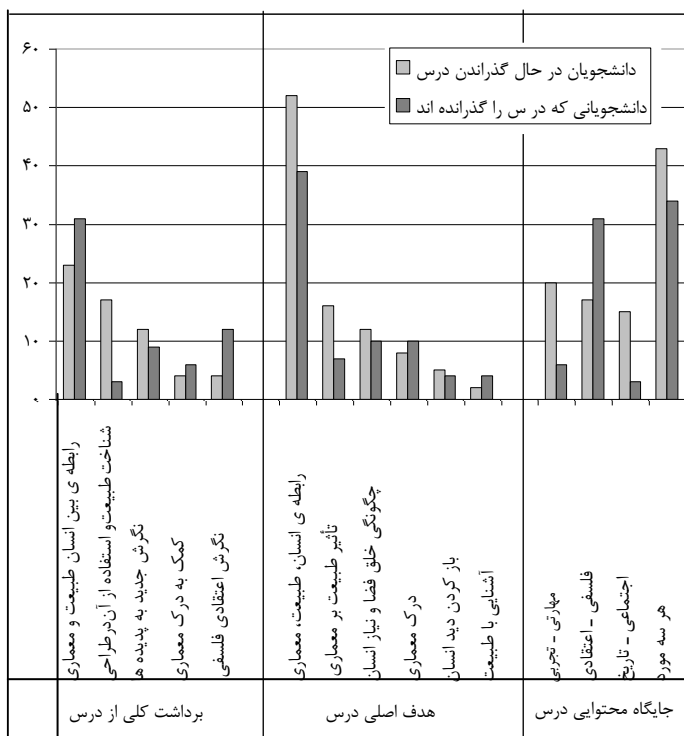
۴-۳ بررسی رویکردهای موجود در جامعه‌ی آماری

پژوهش

جامعه‌ی آماری مورد پرسش در این پژوهش، شامل دو گروه کلی مدرسان - ۳۵ نفر از استادان آرایه‌کننده‌ی درس و استادان دیگر دروس به صورت مجزا - و دانشجویان - ۱۸۰ نفر دانشجویان در حال گذراندن درس و دانشجویانی که درس را گذرانده‌اند - می‌باشد. در طراحی سؤالات

جدول ۴ خلاصه نتایج پاسخ‌های گروه دانشجویان

دانشجویان در حال گذراندن درس	برداشت کلی	
	رابطه‌ی بین انسان، طبیعت، معماری	۲۳٪
هدف اصلی درس	۵۳٪	
محوری‌ترین مبحث درس	۶۵٪	
جایگاه محتوایی درس	۱۷٪	
ویژگی برتر و ضروری	۱۴٪	
دانشجویانی که درس را گذرانده	برداشت کلی	
	رابطه‌ی بین انسان، طبیعت، معماری	۳۱٪
هدف اصلی درس	۳۸٪	
کاربرد مطالب	۴۲٪	
پیوند با دیگر دروس	۳۹٪	
جایگاه محتوایی درس	۲۷٪	
ویژگی برتر و ضروری	۲۵٪	

نمودار ۱ نتایج آماری تصورات دانشجویان

۲- از نظر مدرسین (با توجه به پیش‌داشته‌های آنان)

نتایج به دست آمده از پاسخ‌های گروه استادان که مشتمل بر دو دسته‌ی استادان دروس دیگر یا صاحب نظران و

مختص به هر یک از چهار گروه نهایی، جایگاه علمی پرسش شونده و میزان یا چگونگی ارتباط وی با درس انسان، طبیعت، معماری، مورد توجه قرار گرفته است. همچنین پاسخ‌ها در فرایند ارزش‌گذاری و ثبت آماری پرسش‌نامه‌ها، به دو گروه تستی و تشریحی تفکیک شده‌اند.

از پاسخ‌های سؤالات تستی - تفکیک شده و با قابلیت درصد‌گذاری بالاتر - در جهت نتیجه‌گیری آماری و از پاسخ‌های سؤالات تشریحی - متنوع و با امکان تفکیک و درصد‌گذاری کمتر - در نتایج تحلیلی بهره‌برداری گردید. البته در برخی سؤالات تستی، به دلیل انتخاب دو گزینه در پاسخ به یک سؤال توسط پرسش‌شونده، مجموع درصدی آمار از صد بیشتر شده است. مخاطبین پرسش‌نامه‌ها نیز به فراخور امکان برقراری ارتباط و همکاری، تعدادی از استادان و دانشجویان دانشکده‌های معماری دانشگاه‌های بین‌المللی امام خمینی قزوین، شهید بهشتی، علم و صنعت ایران، آزاد اسلامی واحد قزوین و پیام نور مرکز تهران بوده‌اند. شایان ذکر است که پاسخ‌دهندگان پرسش‌نامه‌ی مربوط به دانشجویانی که درس را گذرانده‌اند، اغلب از بین دانشجویان مقطع کارشناسی ارشد در برخی از دانشکده‌های فوق بودند و به نظر می‌رسد با توجه به گونه‌گونی محل پایان دوره‌ی کارشناسی این گروه، شناخت وضعیت درس شامل طیف وسیع‌تری از دانشگاه‌های کشور باشد.

۴-۴ بررسی رویکردهای موجود

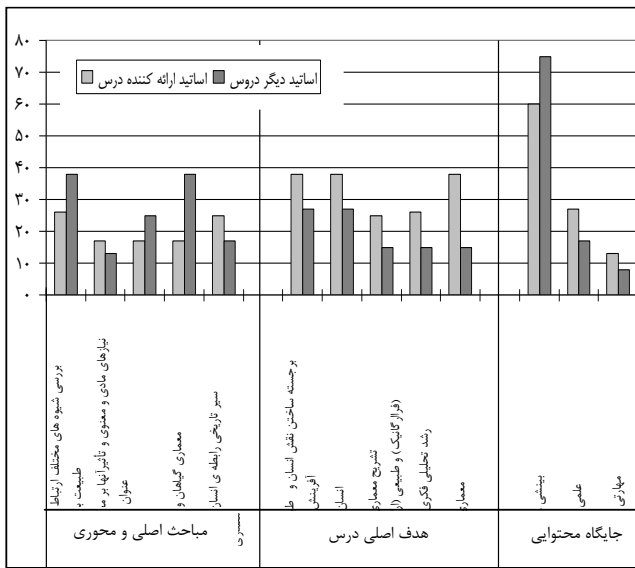
۱- در تصورات دانشجویان (با نظر به گذشته‌های درسی و آینده‌ی آنان)

این گروه شامل دانشجویانی است که در حال گذراندن درس هستند در یک سوم پایانی ترم جمع‌آوری گردیده - و دانشجویانی که درس را گذرانده‌اند که نتایج پاسخ‌های به دست آمده از پرسش‌نامه‌ها، در جدول ۴ و نمودار ۱ خلاصه شده است:

استادان ارایه کننده‌ی درس می‌باشد در جدول ۵ و نمودار ۲ آمده است:

جدول ۵ خلاصه نتایج پاسخ‌های گروه استادان

مباحث اصلی و محوری درس	استادان درس دیگر		مباحث اصلی و محوری درس	استادان ارایه کننده‌ی درس	
	اساتید دیگر دروس	اساتید ارائه کننده درس		اساتید دیگر دروس	اساتید ارائه کننده درس
مباحث اصلی و محوری درس	۳۸٪	ذکر روابط انسان، طبیعت، معماری	مباحث اصلی و محوری درس	۳۸٪	شناخت طبیعت
	۲۵٪	شناخت انسان		۲۵٪	شناخت انسان
	۲۶٪	بررسی شیوه‌های مختلف ارتباط انسان و طبیعت با معماری		۲۶٪	بررسی شیوه‌های مختلف ارتباط انسان و طبیعت با معماری
محور مباحثی که باید با تأکید بیشتری ارایه شوند	۲۷٪	برجسته ساختن نقش انسان و طبیعت در آفرینش معماری	هدف اصلی این درس	۲۷٪	انسان شناسی
	۲۷٪	انسان شناسی		۲۷٪	انسان شناسی
ملموس تر شدن و کاربردی تر نمودن درس	۳۰٪	مطالعه‌ی شیوه‌های مختلف ارتباط طبیعت و معماری در ملل گوناگون	ضرورت وابستگی و پیوند با دیگر دروس	۷۶٪	مبانی نظری معماری و دروس مرتبط، آن
	۶۰٪	طراحی معماری		۶۰٪	طراحی معماری
	۵۲٪	دروس فنی و کاربردی		۵۲٪	دروس فنی و کاربردی
جایگاه محتوایی درس	۶۰٪	بینشی-نگرشی	جایگاه محتوایی درس	۶۰٪	بینشی-نگرشی
	۷۶٪	ارتباط انسان طبیعت معماری است		۷۶٪	ارتباط انسان طبیعت معماری است
محوری ترین هدف درس	۶۳٪	طبیعت شناسی و شناخت نقش طبیعت در آفرینش معماری	محور مباحثی که باید با تأکید بیشتری ارایه شوند	۵۰٪	بررسی تاریخی و سیستمی ارتباط انسان، طبیعت و معماری
	۲۵٪	طبیعت		۲۵٪	طبیعت
	۸۰٪	مبانی نظری معماری و دروس مرتبط آن		۸۰٪	مبانی نظری معماری و دروس مرتبط آن
ضرورت وابستگی و پیوند با دیگر دروس	۶۶٪	تاریخ معماری	ضرورت وابستگی و پیوند با دیگر دروس	۶۶٪	تاریخ معماری
	۵۵٪	طراحی معماری		۵۵٪	طراحی معماری
	۳۸٪	مبانی نظری		۳۸٪	مبانی نظری
دروس همراه	۱۰٪	طراحی معماری	دروس همراه	۱۰٪	طراحی معماری
	۷۵٪	داشتن اطلاعات کافی در هر سه حوزه‌ی درس		۷۵٪	داشتن اطلاعات کافی در هر سه حوزه‌ی درس
مشخه‌های لازم برای استادان ارایه کننده	۷۵٪	انسان، طبیعت و معماری	تسلسل و توالی موضوعی در ارایه	۷۵٪	انسان، طبیعت و معماری
	۷۵٪	بینشی-نگرشی		۷۵٪	بینشی-نگرشی
	۳۵٪	مبتنی بر ذکر روابط علت و معلولی در شکل‌گیری و تغییر پدیده‌ها		۳۵٪	مبتنی بر ذکر روابط علت و معلولی در شکل‌گیری و تغییر پدیده‌ها
روش کلی و اختصاصی	۳۰٪	بیان مفاهیم و مصادیق	روش کلی و اختصاصی	۳۰٪	بیان مفاهیم و مصادیق
	۱۰٪	بررسی جامع رابطه‌ی سه حوزه‌ی موضوعی در ارایه درس		۱۰٪	بررسی جامع رابطه‌ی سه حوزه‌ی موضوعی در ارایه درس

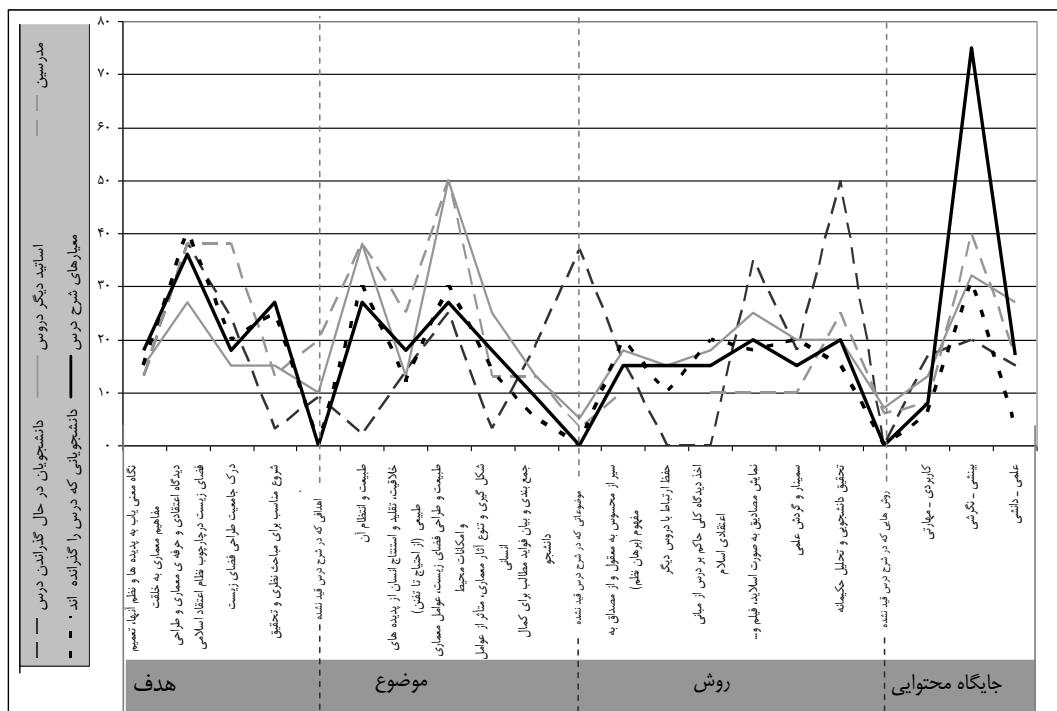

نمودار ۲ نتایج آماری نظرات اساتید

جمع بندی تطبیقی

مقایسه و ارزیابی نتایج

در یک برداشت کلی از نتایج بررسی‌های آماری که در قالب این پژوهش صورت گرفته، می‌توان چنین بیان داشت که در بسیاری از موارد، وجود نظرات مختلف و آراء متعدد نسبت به ویژگی‌ها، ضرورت‌ها، جایگاه و حتی اهداف محتوایی درس انسان، طبیعت، معماری، بیانگر نوعی سر در گمی و کم توجهی به اهمیت آن در بین اغلب دانشکده‌های معماری کشور است، واقعیتی که درک هرچه بیشتر موقعیت این درس پایه و تأثیرگذار در برنامه‌ی آموزش معماری و نیز لزوم روش شناسی جامع، برای ارایه‌ی درخور آن را ضروری می‌نماید [۳]. چرا که در عین مشاهده‌ی برخی موارد مشترک در پاسخ‌ها، فراز و فرودها و تناقضات گوناگون و حتی موضع‌گیری‌های غلط نسبت به منزلت و حتی اهداف، موضوعات و نیز درک جایگاه محتوایی این درس در آموزش معماری، در نمودار شماره ۳ به روشنی قابل درک است.

نمودار ۳ ارزیابی وضعیت درس انسان طبیعت معماری در جامعه آماری، نسبت به شرح درس

حجم زیادی از اطلاعات و آموزه‌ها قرار داده است [۴]. از طرفی حتی بدون آن که فرد بتواند در ارتباطی دو طرفه با آن‌ها رابطه‌ی حسی و عاطفی برقرار کند و با مفاهیم درگیر شود، امکان نفوذ به عمق آن‌ها نیز میسر نمی‌شود. به بیان دیگر، ذهن اکثریت نسل امروز از این مطالب همراه با توهم و سطحی‌نگری اشباع شده است.

در واقع مشکل نسل جدید، مشکل معرفتی است و نه اطلاعاتی؛ و این که چگونه محتوای حجم، عظیم اطلاعات پیش روی را در سایه‌ی یک سامانه‌ی نگرشی و فکری صحیح نسبت به جهان، زندگی، معماری و... طبقه‌بندی کند و جایگاه واقعی هر یک را بیابد [۴]. بر این اساس، پیگیری اهداف اصلی این درس - که همانا تقویت نگاه معرفتی دانشجویان است - صرفاً از طریق دادن دیگر اطلاعات کلی به مخاطب، روش مناسبی نخواهد بود و استفاده از دانسته‌ها و اطلاعات خود دانشجویان و نظم دادن به آن‌ها در این راستا اهمیت خاصی دارد [۳].

۵- بخش سوم: چارچوب پیشنهادی روش شناسی

تدریس

۱-۵ پیش درآمد

هدف و جایگاه درس انسان، طبیعت، معماری، در بین سایر دروس، مبنی بر پایه‌گذاری بینش نظری و فکری دانشجویان است، به گونه‌ای تعیین شده که می‌تواند مقدمه‌ای را برای دروس مبانی نظری و یا حکمت هنر اسلامی فراهم آورد. زیرا زمان ارایه و نیز ضرورت بلوغ فکری دانشجویان در آن مقطع، زمینه‌ای برای بیان مطالبی که برای آن‌ها قابل درک باشد را ایجاد می‌نماید [۳]. همچنین تأکید بر نگرش اسلامی که در شرح درس انسان، طبیعت، معماری، جزو اهداف اصلی است، باید با دقت خاصی صورت گیرد و بیش تر با طرح سؤال، دانشجو را با این موضوعات رو به رو کرد و هدایت نمود و کشف پاسخ و نتیجه‌گیری نهایی را به عهده‌ی خود او گذاشت. واقعیت آن است که روند آموزش مفاهیم دینی اغلب به گونه‌ای بوده که مخاطب را در یک جریان ارتباطی یک طرفه در مقابل

از طرفی، چیزی را که انسان خود کشف و درک می‌کند در وجود او ماندگار شده و بر زندگی و کارهای معماری او تأثیرگذار خواهد شد؛ پس بهتر است مباحث با روشی مطرح شوند که دانشجو خود در تولید علم مشارکت نماید. روند کلی کلاس هم باید از نگاه‌های ظاهری و سطحی دانشجویان به انسان و به ویژه طبیعت آغاز گردد. زیرا رسیدن به معرفت عمیق، از همین نگاه‌های سطحی شروع می‌شود و حرکت از جزء به کل را موجب می‌سازد. مدرس نیز بیش از آن که به دانشجو اطلاعات دهد، باید در ذهن او تولید سؤال کند و ذهن وی را هر بیش‌تر به جستجو وادارد. او نقش هدایت‌کننده و تسریع‌بخش در این روند را دارد و نتیجه‌گیری نهایی به عهده‌ی خود دانشجو است [۳].

درک متقابل استادان دروس دیگر از ویژگی‌ها و مطالب مورد توجه و هدف این درس نیز اهمیت دارد، زیرا این شیوه می‌تواند در کل سامانه‌ی دروس معماری جایگاه خود را تثبیت نموده و با آن‌ها ارتباط منسجم‌تری برقرار نماید. علاوه بر آن، مطالب نظری مطرح شده‌ی درس انسان، طبیعت، معماری، زمینه‌ساز به کارگیری عملی را در دیگر دروس کارگاهی فراهم نموده و از این طریق دانشجو توانایی بهتری در فهم ارتباط بین دروس پیدا می‌کند. همچنین امکان ملموس‌تر شدن این درس به واسطه‌ی وجود دروسی مانند درک محیط و بیان معماری نیز فراهم بوده که می‌تواند برای دستیابی به چارچوب‌های مفهومی و کاربردی مؤثر در طراحی معماری بسیار مفید واقع گردد.

نکته مهم دیگر، گستردگی موضوعات مطرح شده در این درس است که می‌تواند موجب گرایش به حوزه‌ای خاص و دور شدن از اهداف اصلی آن گردد. یکی از علل گونه‌گونی روش‌های تدریس نیز همین است و معمولاً سبب ساز مشکلات جدی در ارائه‌ی آن می‌شود. حال آن که اگر در انتخاب موضوعات و تمرینات به ویژگی‌های فردی دانشجو توجه گردد، تأثیرات عمیق و ماندگار در آنان را باعث می‌شود. علاوه بر این، چنانچه محور کلی حرکت در شیوه‌ی تدریس، مشخص و اطلاعات مدرس نیز در حوزه‌ی مورد نظر کافی باشد، از طریق گستردگی مباحث به منزله‌ی

قابلیتی بی‌نظیر، می‌توان دانشجویان را در جهت علائق و استعداد‌های درونی خودشان هدایت نمود.

البته تأکید بر محوری‌ترین موضوعات درس راهگشا خواهد بود. در این خصوص باید توجه داشت که در ارائه این درس ضمن توجه به هر سه حوزه‌ی انسان، طبیعت، معماری و خصوصاً اهمیت ارتباط بین این سه گستره، باید نگرش شهودی به طبیعت - محیط زیست - در مباحث غلبه داشته تا برای دانشجویان ملموس‌تر و تأثیرگذارتر گردد. در تأیید این ضرورت، به بخشی از مقدمه‌ی کتاب دین و نظم طبیعت اشاره می‌شود که تأکید می‌دارد؛ بحران محیط طبیعی، جلوه‌ی بیرونی بحرانی در روان مردان و زنانی است که چون از آسمان به خاطر زمین روی برتافته‌اند، اینک در آستانه‌ی تخریب خود زمین قرار گرفته‌اند. بحران زیست محیطی نه به صرف راه حل‌های خطایی و صوری، بلکه به مرگ و نوزایی انسان متجدد و جهان بینی او نیاز دارد. لازم نیست و در واقع نمی‌توان آن گونه که برخی ادعا نموده‌اند انسان را از نو خلق کرد. بلکه آدمی باید به عنوان انسان سنتی یا انسان به معنای خلیفه الله و پل میان آسمان و زمین، تولدی دوباره پیدا کند و عالم طبیعت باید به همان صورت که همیشه بوده است - یعنی به صورت قلمروی مقدس که نیروهای خلاق الهی را منعکس می‌سازد - تصور شود. باید معرفت دینی درباره‌ی طبیعت، جهان‌شناسی‌های سنتی و علوم مقدسی را که کماکان در بسیاری از نواحی غیر غربی عالم محفوظ است ... به صورتی جدی احیاء نمود [۵].

بنابراین، موضوع محیط زیست پیش از آن که علمی تجربی و طبیعی باشد، دانشی تجریدی و انسانی است و از خواستگاه انسانی جوانه می‌زند. تنها نگاه طبیعی و مادی به آن، مایه‌ی محدود دانستن این فن و بی‌توجهی به این شأن شریف انسانی است، و چون دین عهده‌دار شئون مختلف و ابعاد وجودی انسان است، تمامی ادیان الهی به این امر توصیه و آموزه‌های بلندی را در این رابطه ارائه کرده‌اند. از این رو دانش محیط زیست و حفاظت از آن، علمی انسانی و دینی است. پس باید توجه داشت که عملکرد انسانی و

۴- معمار؛ که باید واجد قابلیت‌ها و توانایی‌های مهم زیر باشد:

- (الف) انسان شناسی (فیزیکی و فلسفی، به کمیت و کیفیت)
 (ب) محیط شناسی (مادی و غیر مادی، مشهود و غیر مشهود)
 (ج) آفرینندگی (یعنی، توانایی گزینش و نسبی نمودن مفاهیم مطلق برای برقراری رابطه‌ی مطلوب بین انسان و محیط یا چگونگی طراحی)

۵-۳ برخی منابع پایه و پشتیبان

نظریه‌ی ارتباطات چهارگانه‌ی انسان عارف [۷]

انواع و اصول ارتباطی انسان و طبیعت [۱۱]، توصیف سامانه‌ی

- حکمتی [۸] و [۱۲]

- طبیعت و معماری آفرینش [۱۳]
  - مبانی مکاتب چهارگانه در طبیعت [۱۰]
  - انسان و طبیعت [۱۴]
  - دین و نظم طبیعت [۵]
  - اسلام و محیط زیست [۶]
- سرچشمه‌ی تفاوت‌ها در مکاتب طراحی در طبیعت
- رابطه‌ی هندسه‌ی معماری و طبیعت [۱۰]
- عناصر پایه در هویت انسان؛
- جایگاه طبیعت در ساختار هویت انسان
- معرفت و معنویت [۱۴]
  - جامعه و هویت فردی انسان [۱۵]
- عوامل ایجاد کننده‌ی معماری انسانی؛
- گامی بسوی چگونگی معماری الهی [۹]
  - درآمدی بر هویت اسلامی در معماری و شهرسازی [۱۶]

۵-۴ توصیه‌های راهبردی

مروری بر یافته‌ها و تجارب حاصله

اگرچه، طراحی و تجدید نظر برنامه‌ها، سهم اصلی وقت گروه برنامه‌ریزی را تاکنون به خود اختصاص داده، ولی تلاش اندکی در جهت نظارت و ارزیابی کیفی اجرا در مدارس مختلف مبذول شده است [۱]. اما برای رفع این

کنش و واکنش او نسبت به طبیعت، مطابق این نگرش صورت پذیرد و هر نوع عملی که از انسان صادر می‌شود، تأثیری مستقیم در طبیعت داشته و در سلامت و بیماری فضای پیرامون مؤثر است [۶]. از این منظر، زمینه‌های مباحث در چارچوب روش شناسی ارائه‌ی این درس در ادامه تبیین شده‌اند.

۵-۲ زمینه‌های مورد بحث

برنامه‌ریزی برای دست‌یابی به مقاصد و اهداف درس

در این بخش، به منظور ارائه‌ی چارچوب پیشنهادی روش شناسی تدریس، محورهای کلی موضوعات اصلی به شرح زیر معرفی می‌گردند:

۱- نظریه‌ی ارتباطات چهارگانه‌ی انسان؛

رابطه‌ی انسان با خویش، انسان با خالق، انسان با محیط طبیعی و انسان با دیگران یا هم‌نوعان [۷]

۲- عناصر پایه در هویت انسان؛

معبود، طبیعت، ضمیر یا عقل انسان، جامعه، تاریخ [۸]

۳- عوامل ایجاد کننده‌ی معماری انسانی؛

انسان، طبیعت، طرح یا معماری، طراح یا معمار [۹]

۴- ابعاد مختلف معماری؛

ابعاد مادی، ابعاد عملکردی، ابعاد مفهومی یا معنایی [۱۰]

۵- تعریف فراگیر معماری؛

معماری سامانه‌ای با محتوا بر بستر انسان و طبیعت [۱۰]

در این میان محوری‌ترین بحث، شناخت عوامل ایجاد کننده‌ی این معماری انسانی است که عبارتند از:

۱- انسان؛ با تمام ابعاد وجودی اش اعم از جسمی- روحی و فردی- اجتماعی یا انواع فعالیت‌های رفتاری ناشی از ابعاد انسانی‌اش از قبیل جامعه، تاریخ، اعتقاد، هنر، علم، اقتصاد و عوامل مادی یا کالبدی آن

۲- محیط؛ که عبارتست از امکانات، شرایط و مظاهر محیط (اعم از طبیعی و ماوراء طبیعی)

۳- طرح؛ شامل مفاهیم مطلق که جهت ایجاد رابطه مطلوب بین انسان و محیط در طراحی نسبی می‌شوند تا معماری خاصی ایجاد شود.

- تأکید همه جانبه بر هویت درس در ساختار کلی دوره و التزام به جامعیت درس.

- پیشنهاد می‌شود در ارائه‌ی این درس - و به‌ویژه دروس نظری‌ای که قرار است مستقیماً در خدمت ارتقای طراحی قرار گیرند- تا حد امکان از تمرین‌های موردی معطوف به کاربرد موضوعات و یا لاقلاً از مثال‌های عملی که معرف ارتباط محتوای درس با طراحی باشند، سود جسته شود.

- فضای آموزشی در این درس اهمیت زیادی دارد و خیلی از مباحث می‌تواند در دل طبیعت و ارتباط تنگاتنگ با آن بیان شوند. البته نمایش تصاویر و اسلاید نیز از اهمیت زیادی برخوردار بوده و روند ارتباط با موضوعات را تسریع می‌نماید. اما برای برقراری یک رابطه‌ی حسی- عاطفی با طبیعت، ارتباط مستقیم و مؤثرتری خواهد بود. چیدمان کلاس هم بهتر است به صورت یک حلقه باشد تا زمینه‌ی بحث و گفت‌وگو و ارائه‌ی نظرات دانشجویان را فراهم سازد و مدرس، اغلب نقش جهت‌دهنده و هدایت‌کننده‌ی مباحث را ایفا نماید.

- با توجه به مطالب پیش گفته، ارائه‌ی تمرین‌های کوتاه مدت و بلند مدت و مواجه ساختن دانشجویان با سؤالات متعدد در این تمرین‌ها اهمیت خاصی دارد. ولی با زمان اندکی که در اختیار کلاس است، تمرینات جهت‌دار می‌توانند در راستای پیشرفت و هدایت مباحث کلاس مؤثر باشند. در عین حال انعطاف‌پذیری این تمرینات، دانشجو را در جهت علایق و استعدادهای درونی خود حرکت می‌دهد. زیرا زمانی این تمرینات مؤثر خواهند بود که همراه با احساسات و عشق به موضوعات انجام شوند. البته تمامی تمرینات باید در زمان مشخصی مورد پیگیری و ارزیابی قرار گیرند تا نتیجه‌ی مطلوب حاصل گردد.

- علاوه بر اهداف بین درسی، توجه به اهداف خاص این درس نیز اهمیت زیادی خواهد داشت. نگاه درست و عمیق به ارتباط سه حوزه‌ی مطرح شده در این درس می‌تواند حتی در حوزه‌ی زندگی فردی و اجتماعی دانشجویان تأثیرات زیادی بگذارد.

کاستی، انتقال تجارب مدرسان در قالب یافته‌های عملی و از طریق نشریات مرتبط به آموزش، مسلماً اقدامی ارزشمند و مؤثر خواهد بود. با همین اعتقاد در پایان این نوشتار، چند توصیه راهبردی که حاصل جمع‌بندی و انسجام تجارب مختلف در بیش از بیست ترم آموزش درس انسان، طبیعت، معماری، است، ارائه می‌گردد:

- مناسب‌ترین زمان انتخاب درس در وضعیت حاضر، هم- زمان با درس مقدمات طراحی ۲ و قبل از ورود به دروس اصلی - به ویژه طرح‌های معماری- است.

- پیگیری موضوعات درس و التزام کامل به اهداف اصلی جهت رسیدن نسبی به آن‌ها، بر چگونگی برقراری ارتباط دانشجویان با مباحث تأثیر جدی دارد.

- متوجه ساختن دانشجویان به موقعیت، جایگاه، اهمیت و تأثیر درک اهداف درس در فرایند طراحی معماری، باعث جلب نظر و ارتقای انگیزه‌های آموزشی آنان می‌گردد.

- یادداشت برداری و تدوین جزوه‌ی درس توسط دانشجویان کلاس در هر ترم، کاری تکراری اما مفید و ثمربخش است و توجه آنان را دوچندان می‌نماید.

- توجه به ضرورت ارائه و شرح مصادیق مناسب در جهت نیل به معنای ذاتی آن‌ها و بیان دلایل یا منطق به وجود آمدنشان.

- تشویق و شخصیت دادن به دانشجویان کلاس به عنوان معماران آینده و به منظور افزایش مشارکت آنان در مباحث درس.

- توجه به گستردگی و پیچیدگی مطالب نظری و پیش‌بینی چگونگی مواجهه با مباحث به فراخور شرایط و توان دانشجویان.

- بیان مباحث در چارچوب دیدگاه اسلامی و زمینه‌سازی برای درک مبانی آن‌ها، پس از ارائه‌ی نظرات مختلف و با هدف بسط بینش نظری مخاطب.

- ایجاد شرایط لازم برای بحث و گفت‌وگو میان دانشجویان بر محور موضوع مطرح شده از سوی استاد.

- معرفی کتب و منابع پایه در هر جلسه از کلاس و جلب توجه دانشجویان به اهمیت مطالعه‌ی آن‌ها.

معماری، دانشگاه علم و صنعت ایران، دوره دکتری معماری، ۱۳۸۱.

[۳] جهان بخش حیدر، «پژوهشی بر امکان‌سنجی تدوین روش سامان‌مند در ارائه درس انسان‌طبیعت معماری»، دانشگاه علم و صنعت ایران، دوره دکتری، ۱۳۸۵.

[۴] محمودی امیر سعید، «چالش‌های آموزشی طراحی معماری/ایران» مجله هنرهای زیبا، شماره ۱۲، دانشگاه تهران، ۱۳۸۳.

[۵] نصر سید حسین، «دین و نظم طبیعت»، ترجمه‌ی انشاءالله رحمتی، نشر نی، چاپ اول، ۱۳۸۵.

[۶] جوادی آملی عبدالله، «اسلام و محیط زیست»، مرکز نشر اسراء، چاپ چهارم، بهار ۱۳۸۸.

[۷] جعفری محمد تقی، «عرفان اسلامی»، مؤسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری، چاپ چهارم، ۱۳۸۵.

[۸] نقره کار عبدالحمید، «مبانی نظری معماری» و «حکمت هنر اسلامی»، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران، سال تحصیلی ۸۵-۱۳۸۴.

[۹] پوستین‌دوز محمد مهدی، «معماری‌شناسی، گامی بسوی چگونگی معماری الهی»، ۱۳۷۴.

[۱۰] طرح تحقیقاتی؛ «درآمدی بر تعریفی جامع از هویت اسلامی در معماری و شهرسازی ایران»، مرکز تحقیقات معماری و شهرسازی شهید آوینی، دانشگاه علم و صنعت ایران، سال ۱۳۸۳.

[۱۱] شاکری‌راد محمدعلی، «انسان، طبیعت، طراحی (۱)»، دانشگاه پیام نور، چاپ دوم، ۱۳۸۳.

[۱۲] مددی‌پور محمد، «تجلیات حکمت معنوی در هنر اسلامی»، مؤسسه انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۴.

[۱۳] امین‌زاده بهناز، «حکمت تماس با طبیعت در شهرهای مسلمین»، نشریه صفا، شماره ۳۱، دانشکده‌ی معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۱.

- با توجه به گستردگی مباحث، این درس می‌بایست توسط مدرس‌ی ارایه شود که اطلاعات وسیعی را در سه حوزه‌ی مورد هدف - به ویژه مبانی نظری - داشته باشد تا بتواند ذهن دانشجویان را از نگاه‌های سطحی به پدیده‌های طبیعی و محیط زیست به سمت قانون‌مندی‌ها و بنیان‌های نظری مربوطه هدایت کند. البته باید اضافه کرد، آنچه که لازم است توسط مدیران گروه معماری و هماهنگ‌کنندگان آموزش دانشکده‌ها و همچنین مدرسان دروس نظری و پروژه‌ها، فراتر از برنامه‌ی آموزشی مورد توجه و دقت قرارگیرد، تأثیر و تأثر بین دروس نظری و پروژه‌ها و روابط زنده بین آن‌ها است. زیرا این معناست که لازمه و شاخصه‌ی اجرای موفق برنامه‌ی آموزش معماری است.

۶- پی‌نوشت‌ها

۱- شورای عالی برنامه ریزی- برنامه‌ی دوره‌ی کارشناسی معماری

۲- تفکر مبنایی در واحدهای مرکب این است که تلفیق موضوعات درسی مرتبط با هم، فهم بهتری را از آن موضوعات ممکن می‌سازد. برای هدایت این گونه واحدها که ضرورتاً چند تخصصی هستند، به همکاری و هماهنگی بیشتری بین مدرسان آن‌ها نیاز است.

۳- مصوبه‌ی سی صد و سی و دومین جلسه‌ی شورای عالی برنامه ریزی، مورخ ۱۳۷۵/۱۰/۰۹.

۴- به عنوان مثال، به تعداد اهداف در درس انسان‌طبیعت معماری (۱) توجه کنید و آن‌ها را با موضوع این درس مقایسه نمایید.

مراجع

[۱] ندیمی حمید، «آموزش معماری، دیروز و امروز»،

فصلنامه پژوهش و برنامه ریزی آموزش عالی، نشریه مؤسسه پژوهش و برنامه ریزی آموزش عالی، شماره ۱۳ و ۱۴، ۱۳۷۵.

[۲] کوشش گران علی اکبر، «روش نگاه به درس انسان‌طبیعت معماری»، شیوه‌های آموزش و طراحی

[۱۴] نصر سیدحسین، «انسان و طبیعت»، (بحران معنوی انسان متجدد)، ترجمه‌ی عبدالرحیم گواهی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۹.

[۱۵] رجبی محمود، «انسان شناسی»، مؤسسه‌ی آموزشی و پژوهشی امام خمینی، چاپ دوم، پاییز ۱۳۷۹.

[۱۶] نقره‌کار عبدالحمید، «درآمدی بر هویت اسلامی در معماری و شهرسازی»، رنجبر کرمانی، علی محمد، حمزه نژاد، مهدی، وزارت مسکن و شهرسازی، ۱۳۸۷.